

şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik (I-II, Kahire 1288). **5. Teķârîr 'alâ Hâşiyeti'l-Birmâvî.** İbrâhim b. Muhammed el-Birmâvî'nin İbn Kâsım el-Gazzî'nin Şerhu'l-Gâye adlı eserine yazdığı hâşiyeye üzerine kaleme alınmıştır (Bulak 1292; Kahire 1310). **6. Taķrîr 'alâ Hâşiyeti eş-Şeyh İbrâhîm el-Bâcûrî 'alâ metni's-Süllem** (Kahire 1297, 1319, 1328; nşr. Muhammed Ahmed Rutan, Kahire 1432/2011). **7. Taķrîr 'alâ Hâşiyeti'l-'allâme es-Sücâ'î 'alâ Şerhi'l-Kaķr.** İbn Hişâm'ın eserine Sücâ'î'nin yazdığı hâşiyeye dairdir (Kahire 1299, 1303, 1305, 1306, 1310, 1343). **8. Taķrîrâtü'l-İnbâbî 'alâ Hâşiyeti Ebi'n-Necâ.** Hâlid el-Ezherî'nin Şerhu'l-Âcurrûmiyye'si üzerine Muhammed Mücâhid Ebü'n-Necâ'nın yazdığı hâşiyeye ilgilidir (adı geçen hâşiyeye ile birlikte, Kahire 1302, 1314). **9. Taķrîrât 'alâ Hâşiyeti's-Şeyh Hasan el-'Aķâr 'alâ şerhi'l-Ezheriyye.** Hâlid el-Ezherî'nin kendi eseri el-Muķaddimetü'l-Ezheriyye'ye yazdığı şerh üzerine Hasan el-Attâr'ın kaleme aldığı hâşiyeye hakkındadır (Kahire 1302, 1327, 1374). **10. Taķrîr 'alâ Hâşiyeti Muķammed el-Emîr li-Şüzûrî'z-zeheb** (Kahire 1310). İbn Hişâm'ın kendi eseri Şüzûrî'z-zeheb'e yazdığı şerhin el-Emîrî'l-Kebîr es-Sünbâvî tarafından yazılan hâşiyesi üzerinedir. **11. Hâşiyeye 'alâ Risâleti Muķammed eş-Şabbân fi 'ilmi'l-beyân** (Bulak 1315). **12. Taķrîr 'alâ Hâşiyeti's-Şeyh İbrâhîm el-Bâcûrî 'alâ metni's-Senûsiyye** (Kahire 1300, 1328, 1330, 1331, 1343, 1374). **13. Taķrîrü'l-İnbâbî 'alâ Muķaddimetü'l-Ķastallâni 'alâ Şaķihî'l-Buķârî** (Mektebetü'l-Ezher, nr. 336561). **14. Taķrîr alâ Hâşiyeti Muķammed el-Emîr 'alâ Şerhi Aķmed el-Melevî 'ale's-Semerķandîyye** (Melik Suûd Üniversitesi Ktp., nr. 891). **15. Risâletü'l-besmeleti's-şuĶrâ.** Müellifin Risâletü'l-besmeleti'l-kubrâ adlı eseriyle birlikte basılmıştır (baskı yeri ve tarihi yok). **16. Risâle fi 'ilmi'l-vaz'** (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr. 5202; Melik Abdullah b. Abdülazîz Üniversitesi Ktp., nr. 235). **Abdülhâdi Necâ el-Ebyârî** bu esere bir hâşiyeye yazmıştır. **17. Risâle fi riyyâzati's-şıbyân ve ta'limihim ve te'dibihim** (nşr. Velîd b. Muhammed b. Abdullah el-Alî, Beyrut 1432/2011).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Paşa Mübârek, *el-Hiķaţü'l-Tevfîķiyye*, Kahire 1990, VIII, 87-88, 282; Ahmed Râfi' et-Tahtâvî, *el-Ķavlü'l-icâbî fi tercemeti'l-'Allâme Şemsiddîn el-İnbâbî*, Kahire 1314; İlyâs Zehhûre, *Mir'âtü'l-âşr fi târihi ve rûsûmi ekâbirî'r-ricâl bi-Mışr*, Kahire 1897, I, 194-196; Serkis, *Mu'cem*, I,

478-479, 590; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 742; Zekî M. Mücâhid, *el-A'lamü's-Şarķiyye*, Kahire 1369/1950, II, 150-152; Abdülmüteâl es-Sâidî, *Târihu'l-ıslâh fi'l-Ezher*, Kahire 1370/1951, s. 40-43; Muhammed Remzî, *el-Ķâmûsü'l-coĶrâfi li'l-bilâdi'l-Mışriyye*, Kahire 1953-54, I, 131-132; IV, 56-57; A. Schölch, *Ägypten den Ägyptern: Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878-1882 in Ägypten*, Freiburg, ts. (Atlantis), tür.yer.; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmans dans l'Égypte du XIXe siècle (1798-1882)*, Le Caire 1982, I, 137, 174, 175, 584, 589; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), VII, 75; A. Chris Eccel, *Egypt, Islam and Social Change: Al-Azhar in Conflict and Accommodation*, Berlin 1984, tür.yer.; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Ezher fi elf 'âm*, Beyrut-Kahire 1408/1988, I, 251-252; Eşref Fevzî Sâlih, *Şüyûhu'l-Ezher*, Kahire 1997, II, 66-69; M. Reşid Rızâ, *Târihu'l-üstâzi'l-İmâm eş-Şeyh Muķammed 'Abduh*, Kahire 2006, I, 426; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî, *Neşrü'l-cevâhir ve'd-dürer fi 'ulemâ'i'l-ķarnî'r-râbi' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1426-1427; Abdüsettar b. Abdülvehhâb ed-Dihlevî, *Feyzü'l-meliki'l-vehhâbi'l-müte'ali bi-enbâ'i evâ'ili'l-ķarnî's-sâlis 'aşer ve'tevâli* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1429/2008, II, 1474-1476; Indira Falk Gesink, *Islamic Reform and Conservatism: Al-Azhar and the Evolution of Modern Sunni Islam*, London 2010, tür.yer.; M. Hatina, *Ulama, Politics and the Public Sphere: An Egyptian Perspective*, Salt Lake City 2010, tür.yer.

HİLAL GÖRGÜN

INSTITUT für GESCHICHTE der ARABISCH-ISLAMISCHEN WISSENSCHAFTEN

Fuat Sezgin'in
Frankfurt'ta kurduĶu
Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü.

Kurumun temelleri 1978'de, Suudi Arabistan Kral Faysal Vakfı tarafından Prof. Fuat Sezgin'e verilen para ödülünün yanında, aralarında on dört Arap ülkesinin de bulunduğu kuruluşların desteĶiyle tesis edilen vakıf tarafından atılmış, Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne baĶlı olarak 18 Mayıs 1982 tarihinde enstitünün açılışını yapan Sezgin kurumun fahrî müdürlüğünü başından bugüne kadar yürütmüştür. Kuruluş amacı, İslâm kültürünün bilimler tarihi içinde hak ettiĶi konumu ortaya çıkarmak ve araştırmalarla tanıtmak şeklinde ifade edilmiştir. İslâm bilimler tarihinin araştırılması için İslâm âlimlerinin bilim tarihindeki konumunun belirlenmesi, Arapça eserlerin yayımlanarak Avrupa dillerine çevrilmesi ve bir ihtisas dergisinin çıkarılması enstitünün hedefleri arasındadır. Bunun yanında İslâm bilimler tarihi alanında araştırmacı ve eğitimcilerin yetiştirilmesi, merkezî ihtisas kütüphanesinin tesisi ve Arapça

yazma eserlerin mikrofilm arşivinin oluşturulması, çeşitli yerlerden öğretim üyeleri ve diĶer araştırmacıların araştırma yapmak üzere enstitüye davet edilmeleri de amaçlanmıştır.

1984'te yayımlanmaya başlanan, düzenli olmamakla beraber yıllık çıkarılan *Zeit-schrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* adlı dergi 2014'te XXI. cilde ulaşmış olup yayımı devam etmektedir. Dergide çeşitli kütüphanelerdeki Arapça yazmaların durumuna, tanıtılmasına ve enstitünün etkinliklerine dair yazılar bulunmakta, makaleler Arapça, İngilizce, Fransızca ve Almanca yayımlanmaktadır; Avrupa dillerinde çıkanlara Arapça özet veya içindekiler kısmı eklenmiştir. Kurumun en tanınmış ve en çok kullanılan yayını Fuat Sezgin'in on beş cildi çıkmış olan *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS) adlı kitaptır. Enstitü bir kısım yayınlarını metinler ve araştırma eserleri (Seri A), şarkiyatçıların eski çalışmalarının yeniden basılması (Seri B), Arapça yazmaların tıpkı basımı (Seri C) ve kartografya türüne dair eserler (Seri D) olmak üzere dört dizi altında toplamıştır.

Enstitünün kuruluşundan hemen sonra çok geniş kapsamlı, henüz tamamlanmamış bir proje başlatılmıştır. Bu proje, nüshası nâdir bulunan birincil kaynakların tıpkı basımının yapılmasını, haklarında gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların tercümesini, söz konusu yazmaların sistemli şekilde tertiplenmesini içermektedir. Proje kapsamında günümüze kadar 318 ciltlik *Islamic Geography* (1992-2010), yetmiş dokuz ciltten oluşan *The Islamic World in Foreign Travel Accounts* (1994-1997), 114 ciltlik *Islamic Mathematics and Astronomy* (1997-2009), 100 ciltlik *Islamic Medicine* (1995-2004), 120 ciltlik *Islamic Philosophy* (1999-2000), yedi ciltlik *The Science of Music in Islam* (1997-2011), doksan ciltlik *Natural Sciences in Islam* (2000-2002), beş ciltlik *Numismatics of the Islamic World* (2003-2004), altmış ciltlik *Historiography and Classification of Science in Islam* (2006-2007) ve on altı ciltlik *Islamic Architecture* (2007-2010) adlı külliyatlar yayımlanmıştır.

Yine yayın projeleri kapsamında belirli Arapça yazma eserler İngilizce ve Arapça takdim yazılarıyla birlikte neşredilmiştir. Bunların arasında günümüze kadar bilinmeyen, erişimi zor veya henüz basılmamış birçok Arapça yazma eseri içeren 171 ciltlik yayım da vardır (Series C, Facsimile

Editions of Arabic Manuscripts). Bu ciltler tıp, eczacılık, veteriner hekimliği, astronomi, matematik, ekonomi, astroloji, Arap edebiyatı, felsefe, bilim tarihi, coğrafya, tarım, nişancılık, avcılık, müzik ve Kur'an ilimlerine dair yazma eserlerden meydana gelmektedir. Yine önemli projelerden biri çerçevesinde 1990'dan beri Arap dil bilimi ve İslâm bilimleri alanında mevcut Almanca literatürün bibliyografyası yirmi yedi cilt halinde basılmıştır. Enstitü bugüne kadar (2014) toplam 1300 cildin üzerinde yayın yapmış olup bu yayınlar halen devam etmektedir.

Enstitünün kütüphanesinde 25.000 cildin üzerinde kitap, 200 kadar Arapça yazma eser ve 7000 kadar el yazmasının mikrofilmli bulunmaktadı. Aynı zamanda burada beşerî ilimler ve fen bilimlerine dair önemli Arapça metinler ve çalışmalar, dünya çapında Arapça yazma eserlere dair katalogların koleksiyonu, şarkiyat, İslâm araştırmaları ve bilim tarihi alanlarında Avrupa dillerinde ve Arapça'da yayımlanmış dergiler yer almaktadır. Kütüphane, bilhassa Arap-İslâm coğrafyasıyla ilgili eserler bakımından seçkin bir başvuru merkezi konumuna gelmiştir. Bu koleksiyon Avrupa tarihiyle ilgili harita ve atlaslarla da zenginleştirilmiştir.

Kurumun açılışından sonra, kaynaklardaki açıklama ve çizimlerden yahut korunmuş örneklerden yola çıkarak İslâm âleminde icat edilen ya da Grek ve diğer geç antik kültürlerden aktarılan teknik ve bilimsel araç gereçleri yeniden oluşturma fikri doğmuştur. Bu çerçevede hiç bilinmeyen veya henüz yayımlanmamış kaynakları neşretme, inceleme ve bunları araştırmacıların hizmetine sunma çalışmalarının yanında, İslâm kültür dünyasının ilk sekiz asırlık döneminde icat edilen veya başka kültürlerden alınıp geliştirilen aletlerin -yazılı kaynaklardan hareketle- bir kısmı kendi atölyesinde, bir kısmı dışarıda yaptırılan 800'den fazla örnek enstitünün müzesinde sergilenmektedir. Astronomi, geometri, fizik, optik, coğrafya, kimya, denizcilik, tıp, mimarlık, maden bilimi ve müzik alanlarında sergilenen bu alet ve objeleri tanıtmak ve İslâm medeniyetindeki bilimsel gelişmeyi göstermek üzere Sezgin, *Wissenschaft und Technik im Islam* adıyla beş ciltlik bir eser hazırlamış (Frankfurt am Main, 2003), bu eser Fransızca (2005), Türkçe (2007) ve İngilizce'ye (2011) tercüme edilmiştir. Bu müzenin bir örneği, 2008'de İstanbul Gülhane Parkı'nda İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi ismiyle açılmıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri'nin Şârika (Şerçe) şehrinde hükümetin desteğiyle kurulması planlanan benzer bir müze henüz yapım aşamasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johan Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Frankfurt 1989; W. Behn, *Concise Biographical Companion to Index Islamicus: An International Who's Who in Islamic Studies from its Beginnings Down to the Twentieth Century: Bio-Bibliographical Supplement to Index Islamicus, 1665-1980*, Leiden 2004, III, 368; *Publications 1984-1999*, Frankfurt 2009; *Publications 1999-2008*, Frankfurt 2009; İrfan Yılmaz, *Yitik Hazine'nin Kâşifi Fuat Sezgin* (ed. Salih Gülen), İstanbul 2009, s. 23-43; Tayfur Korkmaz, *20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği* (yüksek lisans tezi, 2009), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 81-130, 294-410; Fuat Sezgin, *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin* (haz. Sefer Turan), İstanbul 2010, s. 20-21, 39; a.mlf., "Zur Entstehung und den Zielen des Instituts", *Jubiläumsband zum dreißigjährigen Bestehen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften. In Europäischen Sprachen Erschienene Vorworte zu Publikationen des Institutes aus den Jahren 1984 bis 2011* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 2011, s. 1-5; "Professor Sezgin Winner of King Faisal International Award", *Journal for the History of Arabic Science*, III/1, Aleppo 1979, s. 92.

MUSTAFA BAŞKAN

INSTITUTE of ISLAMIC CULTURE

1950 yılında Lahor'da kurulan İslâm kültürü enstitüsü.

Haydarâbâd Osmâniye Üniversitesi felsefe hocalarından ve dönemin önde gelen düşünürlerinden Halife Abdülhakîm tarafından kurulan enstitü 4 Şubat 1951'de resmîyet kazanmış, kurucular heyetinde Seyyid Vâcid Ali (başkan), Miyân Muhammed Şerîf (M. M. Sharif), Hoca Beşîr Bahş, Şeyh Abdurrahman ve Muhammed Cihan-gir Han yer almıştır (M. İshak Battî, *Bezm-i Ercümenâdân*, s. 330-331). Enstitüye kuruluşunda İdâre-i Sekâfet-i İslâmiyye adı verilmişse de Pakistan içinde ve dışında genellikle bunun İngilizce'si kullanılmaktadır. 1947'de Pakistan, İslâmî kimliği öne çıkaran bir anlayışla kurulunca İslâm'ın ferdî ve içtimâî hayat, kültürler arası ilişkiler, ulusal ve uluslar arası siyaset gibi temel meselelere dair söylemini günün ihtiyaçlarına uygun bir bakışla dile getirecek, bu konularda neşriyat yapacak kurumlara ihtiyaç hissedildi. Pakistan'ın kurulduğu dönemde akademik çalışma yapan İslâmî teşekküllerin büyük bir kısmı Hindistan tarafında kaldı, hatta bazı müslümanlar

oradaki müesseseleri yaşatmak amacıyla Pakistan'a taşınmadı. Bu sebeple yeni devlet içinde de bu tür kurumları oluşturmak bir zorunluluk haline geldi; zira genç Pakistan Devleti'ni hem geçmişe bağlayacak hem de geleceğe taşıyabilecek üst bakış açısına ve fikrî mesaiye ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca o dönemde İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum, büyük bir İslâm geleneğini temsil eden Hint-Pakistan müslümanlarına önemli görevler yükliyordu. 1945'te Indian Philosophical Congress'in genel başkanı olan Miyân Muhammed Şerîf'in 1954'te Halife Abdülhakîm ve diğer felsefecilerle birlikte Lahor'da kurduğu Pakistan Philosophical Congress adlı müessese de böyle bir ihtiyaçtan doğmuştu. Bu kurumun bastırıldığı kitaplar ve 1957'den itibaren çıkarılan *The Pakistan Philosophical Journal* adlı dergi toplumun entelektüel seviyesini yükseltmeye yönelik önemli görev üstlendi (*Philosophy in Pakistan*, editörün önsöz, s. xv-xvi, ilk dönem felsefe çalışmaları için ayrıca bk. M. Shabbir Ahsen, s. 155-183).

Halife Abdülhakîm, İdâre-i Sekâfet-i İslâmiyye'nin kuruluşu sırasında birlikte çalışabileceği kimseleri belirlerken medreseden gelen ulemânın enstitünün kuruluş amacını kavramada zorluk çekeceğini düşünerek çoğunlukla Batı tipi kurumlarda öğrenim gören, ancak müslüman kimliğini de korumuş olan az sayıdaki ilim adamıyla yola çıktı (ilk isimler için bk. Mümtâz Ahter Mirza, s. 31). Bu arada medresede yetişmiş olmakla birlikte yeniliğe açık, kendilerini geliştirmiş, enstitünün kuruluş felsefesini benimsemiş ilim ve fikir adamları da enstitü çalışmalarına destek vermeye başladı. Bunlar arasında 15 Mayıs 1951'de enstitüye katılıp 1986'da vefatına kadar kurumdan ayrılmayan Muhammed Hanif Nedvî'nin adı öne çıkmaktadır. Kendisi burada yüzlerce makale ve on beş eser kaleme aldı (M. İshak Battî, "Armağan-ı Hanîf", s. 24-53). Ayrıca Pakistan Anayasa Mahkemesi Başkanı Seyyid Abdurrahman, M. Ca'fer Şah Pulvârî, Mazharüddin Siddîkî, Reis Ahmed Ca'ferî, Şâhid Hüseyin Rezzâkî, Afzal İkbâl, Beşîr Ahmed Dâr, Tahsin Firâkî, M. İshak Battî de kurum mensupları arasında yer aldı, bunların onlarca eseri kurum yayınları arasında basıldı. Enstitü, Halife Abdülhakîm'in 30 Ocak 1959 tarihinde vefatından sonra da liyakatli ilim ve fikir adamları tarafından yönetildi. Aligarh Üniversitesi mezunu felsefeci Miyân Muhammed Şerîf 1959-1965 arasında kurumun müdürlüğünü yaptı. Muhammed Şerîf'ten sonra